

18. Эйнуллаева Е. А. Лакуны в структуре языковой личности и их заполнение в межкультурной коммуникации : на примере английского и русского языков : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”/ Екатерина Александровна Эйнуллаева. – М., 2003. – 167 с.
19. Hale K. Gaps in grammar and culture / K. Hale // *Linguistics and Anthropology* : in Honour C. F. Voegelin. – JISSE, 1975. – 234 с.
20. Schröder H. Lakunen-Theorie : Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung / Panasiuk I. (Collect. Papers in English, German, Russian) – Berlin : Zit Verlag, 2006. – 352 s.
21. Visualthesaurus. – Режим доступу : www.visualthesaurus.com
22. Palin S. Hear Them Growl / S. Palin. – Режим доступу : www.newsweek.com/2010/09/27/what-does-mama-grizzly-really-mean.html
23. Macmillandictionary. – Режим доступу : www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/current-entry.html

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЕКСПЕРІЄНТИВІВ:
КОНЦЕПТ СИТУАЦІЇ “ВІЗУАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ”
(на матеріалі англійської, польської та української мов)**

ДЕМЕНЧУК О. В.

*Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету*

Семантична деривація експерієнціальної лексики досліджувалася в аспектах: регулярних семантичних зв'язків (Ю. Д. Апресян); процедур діатетичного та категоріального зсуву (О. О. Тараненко, О. В. Падучева, Г. І. Кустова, Р. Й. Розіна); базових когнітивних стратегій прототипового сценарію (фрейму) як складової концептуальної схеми (Р. Ленекер, В. М. Телія, Г. А. Залізник).

Відповідно до зазначених аспектів виокремлювалися моделі регулярної багатозначності окремих тематичних класів експерієнціальної лексики, розглядалася специфіка реалізації основних механізмів семантичної деривації експерієнтивів, з'ясовувалися основні стратегії розширення похідних значень експерієнціальних фразеологізмів.

Мета розвідки – представити типи семантичної деривації експерієнтивів в аспекті динамічного підходу, відповідно до якого мовна одиниця розглядається як інтервальний (багатовимірний) феномен, що моделюється за зразком комплексу ієрархічно упорядкованих семантичних репрезентацій різних вимірів.

Для ілюстрації семантичної похідності скористаємося класом експерієнтивів на позначення концепту ситуації “візуальне сприйняття”. Типи семантичної деривації визначатимемо за критерієм зміни певної характеристики учасника ситуації: (а) складу або типу учасника ситуації (рольова похідність); (б) комунікативного рангу учасника ситуації (прагматична похідність); (в) категоріальної властивості учасника ситуації (таксономічна похідність); (г) денотативного статусу учасника ситуації (референційна похідність); (г) позиційної характеристики учасника ситуації (дейктична похідність).

Якщо за базову діатезу обрати номінативну конструкцію типу *Я бачу білий будинок*, то деривація *Я бачу білий будинок* → *Мені видно білий будинок* представлятиме випадок рольової похідності. Похідність у цій ситуації демонструє міну складу та типу учасників, що зумовлено чинником просторової “перспективізації” об’єкта сприйняття, пор.: укр. *видно* – “можна бачити, доступно зорові” [5, т. I, с. 389]; англ. *visible* – “able to be seen” [10, p. 1626]; пол. *widać* – “daje się widzieć, można zobaczyć, dostrzec” [13]. Такий об’єкт осмислюється стосовно: (а) певного оточення, яке б могло становити перешкоду для його візуалізації, пор.: *W pogodne dni widać daleki łańcuch gór* або, навпаки, сприяти його візуальному контакту, пор.: *Na tle śniegu wyraźnie widać czerwony kombinezon narciarki* [там само]; (б) певної точки спостереження (ракурсу), з якої можливо було б встановити візуальний контакт з об’єктом, пор.: *Місячну тінь на Сонці було добре видно в Індії, Непалі, Кумаї, Японії, далекосхідних регіонах Росії й деяких островах у Тихому океані* (інтернет); (в) властивостей об’єкта, що уможливають його візуальний контакт, пор.: *You should wear something light when you’re cycling at night so that you’re more visible* [10, p. 1626].

Вияв ситуації “перешкода” і, відповідно, учасника із семантичною роллю ПЕРЕШКОДА відмічено при зміні часової перспективи: *Мені видно білий будинок* → *Мені буде видно білий будинок*. Деривація описує ситуацію прогнозованого візуального контакту, реалізація якого є можливою за умови усунення або відсутності певної перешкоди, пор.: *Якщо я піднімуся вище, мені буде видно білий будинок*. Презумпція відсутності учасника ПЕРЕШКОДА дає підстави кваліфікувати учасника *білий будинок* у термінах семантичної ролі ВИД – компонента, який вказує на об’єкт у сегменті зовнішнього поля сприйняття. Семантичну роль ВИД у цьому випадку доцільно співвіднести з лексемою *ВИД I: ЩО ВИ МОЖЕТЕ ПОБАЧИТИ?* Така лексема “позначає один із ПАРАМЕТРІВ об’єкта <...>, а саме – “зовнішню” характеристику об’єкта, що утворюється його видимими ознаками, які сприймаються візуально” [2, с. 356]. У такому ракурсі сегмент зовнішнього поля сприйняття – це та рамка, яка задає (створює) параметри об’єкта сприйняття, пор.: *Тим часом Раїсі видно було, як у другій хаті Тася присіла перед грубкою* [5, т. I, с.389] – візуалізація об’єкта-ситуації реалізована у сегменті віконного прорізу хати навпроти.

Презумпція відсутності учасника ПЕРЕШКОДА слугує також передумовою предикатної деривації, результати якої спостерігаємо у лексемі *видно* за значенням “світло, ясно” [5, т. I, с. 389]. Така деривація фіксує зміщення на рівні компонента внутрішнього предиката за ознакою презумпції ‘наявність чогось, що зумовлює відсутність або брак чогось’, пор.: *світло* – “про наявність світла де-небудь” [5, т. IX, с. 93] або ознакою відсутності ‘який не має Х-а’, пор.: *ясно* – “про безхмарну, хорошу погоду” [5, т. XI, с. 657]. У польській мові у цьому випадку використовується виключно прислівник *widno*, утворений від прикметника *widny* – “pełen światła, słońca, jasny, dobrze oświetlony, niezaciemniony”: *Noc była widna, księżycowa :: Latem o dziewiątej jest jeszcze widno* [13].

Зміна аспекту ситуації візуального спостереження може бути пов’язана виключно з міною позиційної (дейктичної) характеристики учасника. Насамперед, йдеться про зміну локалізації суб’єкта спостереження стосовно об’єкта сприйняття у просторовій перспективі. Зміна локалізації учасника в цьому випадку

зводиться до вибору такої позиції, яка гарантує необхідний візуальний контакт з об'єктом спостереження. За таких обставин ситуація реалізується за участі актанта РАКУРС – компонента, який вказує на точку спостереження, що забезпечує необхідний візуальний контакт з об'єктом сприйняття, пор.: *Even from Britain the Milky Way is clearly visible if you can get away from artificial lights* [10, p. 1626].

Міна дійкочної характеристики учасника може супроводжуватися рольовою міною об'єктного актанта: *Мені буде видно білий будинок* → (Тобі, вам, йому тощо) *буде видно білий будинок*. Зокрема, у ситуації “інструктаж щодо майбутнього проходження маршруту” такий перехід засвідчуватиме оцінку проспективної ситуації СПОСТЕРІГАЧЕМ-ОЦІНЮВАЧЕМ, обізнаність якого ґрунтується на інформації, отриманій із попереднього візуального досвіду (ситуація словесного опису перцептивного стану справ). Презумпція того, що візуальний досвід, окрім інформації про об'єкт перцепції, враховує також інформацію про його оточення, дає підстави розглядати учасника “об'єкт візуального сприйняття” у складі комплексної семантичної ролі ПАНОРАМА – компоненті, що вказує на зовнішню перспективу сприйняття (простір, який можна охопити оком), пор.: *Тобі буде видно білий будинок на пагорбі*. Відповідно, учасникові *білий будинок* у цьому випадку доцільно приписати роль ПАНОРАМНИЙ ОБ'ЄКТ – компонент за ознакою ‘об'єкт у зовнішній перспективі сприйняття (просторі, який можна охопити оком)’. У польській мові такого типу учасника реалізує предикат *widzialny* – “dający się widzieć, będący w zasięgu wzroku; widoczny”: *Gwiazdy widzialne gołym okiem* [13]. Зауважимо, що учасник *білий будинок* похідного корелята *Tu побачиш білий будинок* у ситуації такого типу реалізуватиме семантичну роль ОРІЄНТИР – компонент за ознакою ‘примітний об'єкт, який допомагає орієнтуватися на місцевості’, пор.: *Зліва ти побачиш білий будинок, йди повз нього і вийдеш на галявину*.

Міна позиційної характеристики учасника може бути також зумовлена чинником власне дійкочної перспективи (йдеться про перехід у вимір адресата). У такому випадку доцільно говорити про реалізацію дійкочної похідності, яка засвідчує зміну дійкочного статусу суб'єкта чуттєвого сприйняття (ЕКСПЕРІЄНЦЕР-мовець переходить у статус ЕКСПЕРІЄНЦЕРА-слухача). На відміну від рольової (див. вище), дійкочна ситуація (похідність) вказує на відсутність прогнозованості візуального контакту, оскільки відповідальність за його реалізацію покладена на суб'єкта, який достовірно не може відповідати за успішне вивершення перцептивного стану справ в особі реального ЕКСПЕРІЄНЦЕРА (наприклад, через малий зріст або вади зору суб'єкта сприйняття). Тому висловлювання типу *Якщо ти піднімешся вище, тобі буде видно білий будинок* або *Якщо ти піднімешся вище, тобі буде видно білий будинок вдалині* описують ситуацію з певної оцінної перспективи – позиції, яка, скоріш за все, представляє стан справ не як щось реальне чи прогнозоване, а як щось бажане, уявне, гадане. Така модальна перспектива створює передумову похідності для вставного предиката *видно* за значенням слів *напевно, очевидно*, пор.: *Щось, видно, хороше твердив Шестірний!* [5, т. I, с. 389]; у польській мові для предиката *widać* – “widocznie, zapewne, chyba; okazuje się”: *Nigdy się, widać, nie dogadamy :: Widać nie mógł tu przyjąć* [13].

Ситуація візуального сприйняття, осмислена в аспекті оцінної перспективи, може реалізувати сценарій таксономічної похідності: *It has seen better days*. Набуваючи іпостасі оцінного стану справ, така ситуація представляє зміну категоріальної властивості суб'єктного учасника, якому приписується роль фіктивного ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *Laura [wore] a green smock which had seen better days* [OED]. Реалізуючи суб'єктну валентність перцептивного предиката, учасник *green smock* має всі підстави на роль справжнього ЕКСПЕРІЄНЦЕРА. Однак, таксономічна віднесеність цього учасника до класу НЕЖИВИ ІСТОТИ позбавляє його цієї прерогативи (через те, що “неживі” учасники не можуть реагувати на стимул). Відповідно, актант ФІКТИВНИЙ ЕКСПЕРІЄНЦЕР можна кваліфікувати через семантичну роль суб'єкта чуттєвого сприйняття, в якій відсутній власне експерієнціальний компонент ‘внутрішня реакція’. Відсутність зазначеного компонента створює передумову дейктичної інтерпретації суб'єкта, внутрішню реакцію якого “до осмислює” сторонній спостерігач (суб'єкт оцінки), пор.: *If something has seen better days, it is now old and in bad condition: That jacket's seen better days. Why don't you get a new one?* [10, p. 1283].

Зміна категоріального статусу учасника також характерна для об'єктного актанта. Як цільовий учасник висловлювання об'єктний актант таксономічно менш залежний від предиката, оскільки, допускаючи різний ступінь свободи або спаяності компонентів у складі єдиного комплексу з предикатом [1, с. 636], засвідчує варіативність співвідношення імені з денотатом.

Уявна відособленість об'єктного актанта, його удавана лабільність та показна тенденційність створюють ілюзію пріоритетності (принаймні у якомусь варіанті вияву) об'єктного учасника. Така точка зору є небезпідставною, якщо зважити на той факт, що зміна таксономічного класу об'єктного учасника за визначенням (див. [3, с. 80]) зумовлює зміну значення дієслова, пор.: *Я бачу білий будинок* (Т-клас ОБ'ЄКТ ПЕРЦЕПЦІЇ) → *Я бачу зміни* (позитивні зрушення, помітний рух уперед тощо) (Т-клас ПОДІЯ). Таксономічна похідність у цьому випадку засвідчує перехід дієслова тематичного класу сприйняття у клас інтелектуальної діяльності. Як і в попередньому випадку, ситуація візуального сприйняття осмислена в аспекті оцінної перспективи: Т-клас ПОДІЯ описує перетворення, які суб'єкт спостереження оцінює на підставі побаченого, пор.: *Widział zmianę w jej zachowaniu* [13].

Існують, позатим, ситуації, в яких факт візуального сприйняття інтерпретується в аспекті синтаксично невираженого суб'єкта чуттєвого сприйняття. Йдеться про випадки, коли валентність ЕКСПЕРІЄНЦЕРА інкорпорована семантикою предиката, пор.: *Ja widzę biały budynek* → *Widać biały budynek*. Вважається, що польські експерієнтиви типу *widać, słyszać, czuć, znać* формують клас так званих дефективних (non-inflecting) дієслів [11]. Такого типу дієслова кваліфікуються як інгерентно безособові предикати на тій підставі, що їх аргументні структури “за умовчанням (інгерентно)” позбавлені першого актанта (ролі суб'єкта чуттєвого сприйняття), пор.: *Słyszał ją, Było widać łękę*. Відсутність першого аргументу дає підстави вважати зазначені конструкції такими, що не можуть бути результатом будь-якої деривації.

На нашу думку, такого типу деривація не лише має підстави, а й закономірно виявляється на рівні як аргументної, так і предикатної стратегій. Зокрема, на основі саме такого типу предикатів обґрунтовується теза про семантичну “здвоєність”, “спресованість” речень сприйняття типу *X бачить Y :: видніється Y*. Реалізуючи так звану сенсорно-екзистенціональну структуру, такі речення допускають інтерпретації, які в контексті семантичної деривації засвідчують феномен референційної похідності.

Так, перцептивно-буттєва інтерпретація *Здалеку я бачу гори* та її буттєвий корелят *Здалеку видніються / видні гори* кваліфікуються саме у термінах міні референційного статусу учасника (“буттєва” конструкція кодує потенційно узагальненого суб’єкта сприйняття – ‘для будь-якого суб’єкта, якщо він опиниться у цьому місці’) [6, с. 361]. Дійсно, міна референційного статусу учасника у цьому випадку зумовлена чинником екзистенціональної перспективи: фокус уваги, зосереджуючись на “буттєвому” компоненті, вводить у поле зору місце, яке осмислюється як “перцептивна” площина для будь-якого суб’єкта спостереження. Такому суб’єктові, вірогідно, приписується денотативний статус атрибутивного типу, оскільки референція суб’єкта осмислюється на основі інформації про його ймовірне місцеперебування.

“Буттєва” характеристика ситуації накладає певні референційні обмеження й на об’єктного учасника ситуації, особливо у контексті “дискантних” адвербіалів типу *вдалині, далеко, вдалечині* тощо. Слугуючи показником “пограничного” сприйняття [7, с. 27], адвербіали такого типу фіксують дистанційно невизначену віддаленість об’єкта спостереження, що у режимі “непевного” сприйняття створює передумову надання цьому об’єктові неозначеного референційного статусу, пор.: *W oddali widać było światła pociągu* [13].

Ситуація із синтаксично невираженим суб’єктом чуттєвого сприйняття може бути кваліфікована як результат міні комунікативного рангу учасника ситуації: *Widzę biały budynek* → *Biały budynek jest widziany*. У цьому випадку доцільно говорити про прагматичну похідність, яка засвідчує факт виведення у фокус уваги учасника об’єкта сприйняття (пасивна конструкція з нульовим агенсом). Первинна прагматична функція такого типу конструкцій – це “боротьба з вихідним підметом”, який не влаштовує мовця своїм комунікативним виділенням” [4, с. 199]. У контексті прототипової пасивізації така “боротьба” зводиться до супресії АГЕНСА [9, р. 125] та топікалізації пацієнтивного учасника [8, р. 8].

В аспекті пасивної конструкції з нульовим ЕКСПЕРІЄНЦЕРОМ комунікативне виділення об’єкта спостереження пов’язане з особливостями його просторово-часової локалізації, що передбачає: (а) ідентифікацію об’єкта за ознакою його місцеперебування у певний часовий період, пор.: *He was seen in the city at around 5.30am yesterday* [BNC]; (б) спотворену ідентифікацію об’єкта як результат порушення функціонування сенсорно-перцептивних систем суб’єкта сприйняття, пор.: *Dziś rano przebudziłem się z zamglonymi oczyma od jakby mokrych oczu i wychodząc na zewnątrz (5 rano) światło latarni było widziane jako tęczne koła* (інтернет); (в) вияв об’єкта у певній зовнішній (візуальній) перспективі, пор.: *On the morning of 24 August (the ninth day before the kalends of September) when the various Plinys were all in Misenum, a small town across the bay of Naples from Vesuvius, a curious large cloud was seen in the sky over the volcano* [BNC].

Семантична деривація експерієнтівів на позначення концепту ситуації “візуальне сприйняття” моделюється за зразком актантної стратегії (за критерієм зміни характеристики учасника ситуації). Рольова похідність засвідчує зміни просторової перспективи сприйняття (вид vs. панорама vs. орієнтир); дейктична – зміни позиційної перспективи сприйняття (вибір певного ракурсу vs. перехід в інший вимір адресата); таксономічна – зміни експерієнціальної установки сприйняття (перцептивна vs. фіктивно-перцептивна; перцептивна vs. інтелектуальна); референційна – зміни онтологічної установки сприйняття (перцептивно-буттєва vs. буттєва); прагматична – зміни просторово-часової перспективи сприйняття (вияв vs. ідентифікація).

Верифікація основних типів та моделей семантичної похідності у перспективі вимагає аналізу експерієнціальної лексики різних тематичних класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики : на материале русского языка / Александр Владимирович Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
2. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Галина Ивановна Кустова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
3. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
4. Плуноян В. А. Общая морфология : введение в проблематику / Владимир Александрович Плуноян. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 384 с.
5. СУМ : Словник української мови : в 11 т. / За ред. Г. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 1–11.
6. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и неререферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) / Илья Борисович Шатуновский. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 400 с.
7. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Екатерина Сергеевна Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.
8. Dixon R. M. W. Introduction / R. M. W. Dixon, A. Y. Aikhenvald // Changing valency : case studies in transitivity / Ed. by Dixon R. M. W., Aikhenvald A. Y. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – P. 1–29.
9. Givón T. Syntax : An introduction : in 2 v. / Thomas Givón. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2001. – V. 2. – 416 p.
10. CIDE : Cambridge International Dictionary of English / Ed. by P. Procter. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 1773 p.
11. Kibort A. On three different types of subjectlessness and how to model them in LFG / A. Kibort // Proceedings of the LFG06 Conference, Universität Konstanz / Ed. by M. Butt & T. Holloway King. – Stanford : CSLI, 2006. – P. 289–309.
12. OED : Oxford English Dictionary : [Електронний ресурс] : Second Edition on CD-ROM © Oxford University Press 2009. – Vers. 4.0.
13. USJP : Uniwersalny Słownik Języka Polskiego PWN : [Електронний ресурс] : Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. – Wers. 1.0.